

ТУХЛИЕВ Нурислом,

Ўзбекистон халқаро исломишунослик академияси
иқтисодиёт фанлари доктори,
профессор, академик

МАДАНИЙ МЕРОС ОБЪЕКТЛАРИНИНГ ТАРИХИЙ- МАДАНИЙ ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШДАГИ АҲАМИЯТИ

ЗНАЧЕНИЕ ОБЪЕКТОВ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ В РАЗВИТИИ ИСТОРИКО- КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМА

THE IMPORTANCE OF CULTURAL HERITAGE SITES IN THE DEVELOPMENT OF HISTORICAL AND CULTURAL TOURISM

Аннотация. Мақолада Ўзбекистонда мавжуд маданий мерос объектларининг умумий туризмнинг муҳим йзналиши ҳисобланадиган тарихий-маданий туризмни ривожлантиришдаги аҳамияти, унинг таркиби ҳақида сўз боради. Тарихий-маданий туризмни ривожлантириш бўйича мамлакатимизда олиб борилаётган ишлар, чора-тадбирлар, бу йўналишнинг зиёрат ва гастрономик туризмни ривожлантиришдаги аҳамияти ёритилган. Шунингдек, маданий мерос объектларини таснифлаш, муҳофаза, реконструкция қилиш ва бу борада Хитой тажрибасига тўхталиб ўтилган.

Таянч атамалар: Маданий мерос, UNWTO, дестинация, цивилизация, ЮНЕСКО, гид, инфраструктура, имидж, глобал, миллий, объект.

Аннотация. В статье рассматривается значение и состав объектов культурного наследия Узбекистана в развитии историко-культурного туризма, являющегося важным аспектом общего туризма. Освещены работы и мероприятия, проводимые в нашей стране по развитию историко-культурного туризма, а также значение этого направления в развитии паломнического и гастрономического туризма. Также были затронуты вопросы классификации, охраны, реконструкции объектов культурного наследия и китайский опыт в этом направлении.

Ключевые слова: Культурное наследие, UNWTO, дестинация, цивилизация, ЮНЕСКО,

гид, инфраструктура, имидж, глобальный, национальный, объект.

Annotation. The article discusses the importance of cultural heritage sites in Uzbekistan in the development of historical and cultural tourism, which is an important aspect of general tourism, and its composition. The work and measures carried out in our country to develop historical and cultural tourism are discussed, as well as the importance of this direction in the development of pilgrimage and gastronomic tourism. The classification, protection, reconstruction of cultural heritage sites and the experience of China in this regard are also discussed.

Keywords: Cultural heritage, UNWTO, destination, civilization, UNESCO, guide, infrastructure, image, global, national, object.

КИРИШ

Ўзбекистоннинг маданий мерос объектларининг кўлами ва уларнинг тарихий-маданий туризмни ривожлантиришдаги ўрни катта. Замонавий дунёда маданий мерос туризмни ривожлантиришда, айниқса, тарихий-маданий туризм соҳасида асосий ўрин тутди. Маданий мерос объектлари нафақат тарихий қадрият, балки сайёҳларни жалб қилиш, иқтисодиётни рағбатлантириш ва мамлакатнинг ижобий имиджини яратиш учун кучли воситадир. Ноёб меъморий ёдгорликлар, археологик топилмалар, анъана ва урф-одатлар туризм индустрияси учун муҳим манба бўлиб, ички ва халқаро туризмни ривожлантиришга хизмат қилмоқда.

Ушбу мақоланинг мақсади тақдимотда маданий мерос объектларининг тарихий ва маданий туризмни ривожлантиришдаги аҳамиятини кўрсатишдир. Маданий мерос объектларини таснифлаш ва муҳофаза қилиш, уларнинг туризм бозорига таъсири, шунингдек, туризм соҳасига интеграциялашувини ўрганиш муҳим аҳамиятга эга.

АСОСИЙ ҚИСМ

Маданий мерос объектлари тушунчасига нималар киритилиши аниқлаш муҳим вазифалардандир. Илмий адабиётларда меъморий ёдгорликлар, археологик қазилмалар, монументал санъат объектлари, музейлар, шунингдек, маданий анъаналар, хунармандчилик ва фольклорни ўз ичига олган моддий ва номоддий объектларни ажратиш

одатий ҳолдир. Ҳар бир мамлакатда маданий мерос объектлари унинг тарихи, маданияти ва миллий ўзига хослигининг ўзига хос кўринишидир. Туризм эса ана шу бойликни дунё миқёсида намойиш этиш, иқтисодий даромад келтириш ва миллий ўзига хосликни тарғиб қилиш воситасидир. Жаҳон сайёҳлик ташкилотининг маълумотларига кура, маданий туризм глобал туризмнинг 40% дан ортигини ташкил этади. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг маълумотларига кўра, Ўзбекистонга келган чет эллик сайёҳлар сони 2023 йилда 6,5 миллионни, 2024 йилда 10,3 миллионни ташкил этди, бу эса 2023 йилга нисбатан 55,2% кўпдир.

Яна бир муҳим вазифа – маданий мерос объектларининг туризм бозорига таъсирини таҳлил қилишдан иборат. Тарихий-маданий туризмни ривожлантириш сайёҳлар оқимини кўпайтиришга ёрдам беради, меҳмонхона ва ресторан бизнеси, транспорт инфратузилмаси ва хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришни рағбатлантиради. Бой тарихий ўтмишга эга мамлакатларда маданий диққатга сазовор жойлар минтақаларнинг барқарор ривожланишига ҳисса қўшадиган асосий туристик диққатга сазовор жойларга айланмоқда.

Улкан маданий-тарихий салоҳиятга эга мамлакатлардан бири Ўзбекистондир. Ўзбекистон Хитой, Ҳиндистон, Юнонистон, Туркия каби цивилизация бешикларидан қолишмайдиган тарих, маданий ва тарихий меросга эга. Бу эса тарихий-маданий туризмни ривожлантириш учун қулай шарт ва имконият яратади.

Эътиборлиси, Ўзбекистонда давлат дастурлари ва халқаро ҳамкорлик доирасида ўз маданий ёдгорликларини асраб-авайлаш ва оммалаштириш борасидаги ишлар изчил давом эттирилмоқда. Масалан, 2024 йил май ойида бу ерда Германия сайёҳлик ассоциацияси билан ҳамкорликда ташкил этилган халқаро Дестинация форуми бўлиб ўтди. Мазкур тадбир доирасида Ўзбекистон маданий меросини жаҳон туризм бозорида кенг тарғиб қилиш, хорижий сайёҳлар ва инвесторларни жалб этиш, туризмга замонавий технологияларни жорий этиш масалалари кўриб чиқилди. 2023 йилда Ўзбекистон 15 та йирик халқаро туристик

компания билан ҳамкорлик шартномаларини имзолади.

Маданий мерос объектларини асраб-авайлаш ва улардан оқилона фойдаланиш мақсадида Ўзбекистонда 8208 та обидани ўз ичига олган кўчмас моддий мероснинг миллий реестри юритилмоқда. Улар орасида 4748 та археологик ёдгорликлар, 2250 та меъморий обидалар, 678 та монументал санъат объектлари ва 532 та табиий диққатга сазовор жойлар мавжуд. Улардан 209 таси ЮНЕСКОнинг Бутун жаҳон мероси рўйхатига киритилган. Ушбу рўйхат доимий равишда янгиланиб борилмоқда. Бу эса маданий мероснинг мамлакат ривожини учун аҳамияти юқори эканлигидан далолат беради.

Шундай қилиб, маданий мерос нафақат иқтисодиётга, балки мамлакатнинг халқаро имиджига ҳам таъсир кўрсатувчи туризм индустриясининг ажралмас қисми ҳисобланади. Тарихий-маданий туризмни ривожлантириш ёдгорликларни асраб-авайлаш ва реставрация қилиш, инновацион технологияларни жорий этиш, гидлар ва уларнинг малакасини ошириш, шунингдек, янги туристик йўналишларни ишлаб чиқиш каби комплекс ёндашувни талаб этади.

Жаҳон тажрибаси мисолида курсак, Хитойнинг Буюк Хитой девори мамлакатнинг бой тарихи ва меъморчилик маҳоратининг бекиёс ёдгорлиги сифатида ҳар йили 10 миллиондан ортиқ сайёҳни жалб қилади. Айниқса, Бадалинг қисми жуда машҳур бўлиб, баъзан бир кунда 100 000 дан ортиқ ташриф буюрувчини қабул қилади. Буюк деворнинг сақланиши учун ва туризм инфратузилмасига катта сармоялар киритилган. Масалан, 2024 йил сентябрь ойида деворни таъмирлаш, нураш олдини олиш чораларини қўллаш, тадқиқот асосида реставрация ишлари олиб бориш ҳамда маданий ва туристик ресурсларни ривожлантириш учун 100 миллион юан микдорида маблағ ажратилди. Ушбу ташаббуслар Буюк деворни дунёнинг етакчи туристик масканларидан бирига айлантириш билан бирга, унинг тарихий аҳамиятини сақлаб қолишга қаратилган Хитойнинг жиддий ёндашувини ифодалайди.

Маданий мерос объектларининг мавжудлиги минтақанинг туристик жозибадорлигини сезиларли даражада

оширади. Ноёб тарихий ва маданий ёдгорликлар минтақани таникли ва саёҳатчилар орасида талабга эга қилади, бу айниқса кучли рақобатбардош глобал туризм бозорида муҳим аҳамиятга эга. Тарихий-маданий туризмни ривожлантириш иқтисодиётга катта таъсир кўрсатиб, иш ўринлари ташкил этиш, инвестицион жозибадорликни ошириш ва халқаро ҳамкорликни кенгайтиришга хизмат қилмоқда. Ҳозир Ўзбекистон туризмни ривожлантириш индекси бўйича 78-ўринни эгалламоқда. Қўшни мамлакатлар орасида Қозоғистондан кейин, Тожикистон ва Қирғизистондан олдинги ўринда турамыз. Бу чегара эмас, албатта.

Ўзбекистон ўзининг бой маданий меросидан сайёҳларни жалб этишда фаол фойдаланиш керак. Самарқанд, Бухоро, Хива, Тошкент, Термиз, Шаҳрисабз, Марғилон, Қўқон каби шаҳарларда ЮНЕСКОнинг Бутунжаҳон мероси рўйхатига киритилган ноёб меъморий ёдгорликлар мавжуд. Қадимий мадрасалар, масжидлар, мақбаралар ва карвонсаройлар тарих ихлосмандларини ҳам, шарқ маданияти мухлисларини ҳам ўзига тортади.

Хусусан, Самарқанд – Буюк Ипак йўлининг юраги, Регистон майдони, Шоҳи Зинда мажмуаси, Улугбек расадхонаси каби ёдгорликлари билан машҳур. 2022 йилда Самарқандга 2,1 миллион сайёҳ ташриф буюрган. Бухоро, «Бухорои тариф» номи билан танилган, Арк қалъаси, Пойи Калон мажмуаси ва Лаби Ҳовуз каби тарихий жойлари билан диққатга сазовор. Бухоро ЮНЕСКОНИНГ Жаҳон мероси рўйхатига киритилган бўлиб, ҳар йили тахминан 1,5 миллион сайёҳни жалб қилади (ЮНЕСКО, 2023). Хива, “Очиқ осмон остидаги музей”, Ичан-Қалъа мажмуаси ЮНЕСКО рўйхатига киритилган бўлиб, 2023 йилда бу ерга 800 минг сайёҳ ташриф буюрди. Шаҳрисабз, Амир Темурнинг ватани бўлиб, унинг улугвор меъморий мероси сайёҳларни ўзига жалб қилади. Ўзбекистон ҳукумати томонидан бу ҳудудни ривожлантириш учун 50 миллион АҚШ доллари миқдорида маблағ ажратилган.

Худуднинг туристик жозибадорлигини ошириш учун нафақат тарихий обидаларнинг мавжудлиги, балки сайёҳлар учун қулай шарт-шароит яратиш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Меҳмонхона инфратузилмасини, транспорт

тармоқларини ривожлантириш, интерактив музей майдонлари ва рақамли технологияларни яратиш (масалан, виртуал экскурсиялар ва ёдгорликларни 3D реконструкция қилиш) маданий мерос объектларига боришни янада қулай ва маърифий қилади.

Маданий мероснинг туристик ресурс сифатида машҳурлиги туристлар оқимининг кўпайишига олиб келади, бу эса меҳмонхона бизнеси, ресторан сектори, транспорт ва бошқа тегишли тармоқларнинг ривожланишини рағбатлантиради. Шунингдек, валюта тушумлари ошиши - Чет эл сайёҳлари орқали миллий иқтисодиётга кўпроқ хорижий валюта кириб келади. 2023 йилда Ўзбекистон туризм соҳасидан 1,6 миллиард АҚШ доллари миқдорида тушум олди.

Бундан ташқари, маданий ёдгорликларни реставрация қилиш ва реконструкция қилиш бўйича лойиҳаларни амалга ошириш шаҳар атроф-муҳитини яхшилаш, янги йўллар, аэропортлар, вокзаллар қуришни тақозо этади, бу ҳам маҳаллий аҳолининг ҳаёт сифатини яхшилашга хизмат қилади. Самарқанд халқаро аэропорти орқали келган сайёҳлар сони 2023 йилда 30% га ошганлиги фикримизни тасдиқлайди.

Тарихий-маданий туризмнинг ривожланиши турли соҳаларда - меҳмонхона ва ресторан бизнесидан тортиб, хунармандчилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш ва экскурсия хизматларигача иш ўринларини яратишга хизмат қилмоқда. Экскурсия гидлари, музей ходимлари, хунармандлар, эсдалик совғалари сотувчилари, таржимонлар ва озиқ-овқат хизмати ходимлари сайёҳликнинг ўсиши туфайли янги иш имкониятларини кўрмоқда. Хусусан, 2023 йилда Бухоро ва Хивада хунармандчилик маҳсулотлари экспорта 20%га ошган.

Шунингдек, маданий мерос объектлари, айниқса, меҳмонхона бизнесини ривожлантириш, сайёҳлик мажмуаларини барпо этиш ва янги туристик йўналишларни яратиш шароитида инвесторлар учун жозибадор бўлиб бормоқда. Туризмни қўллаб-қувватлаш бўйича давлат дастурлари, субсидиялар ва инвесторлар учун солиқ имтиёзлари саноатга капитал жалб қилишга ёрдам беради.

Тарихий-маданий туризм сайёҳлик фаолиятининг зиёрат, тадбир ва гастрономик

туризм каби бошқа соҳалари билан чамбарчас боғлиқдир.

Кўпгина маданий мерос объектлари диний аҳамиятга эга бўлиб, уларни зиёрат туризмнинг муҳим марказларига айлантиради. Ўзбекистонда Бухородаги Баҳоуддин Нақшбанд макбараси, Тошкентдаги Ҳазрати Имом, Самарқанддаги Имом Бухорий ва Сурхондарёдаги термизийлар ва бошқа кўплаб ислом зиёратгоҳлари каби муқаддас қадамжолар бор. Бу масканлар нафақат тарих ишқибозларини, балки бутун дунёдан зиёратчиларни ҳам ўзига жалб этиб, диний туризмни ривожлантиришга ҳисса қўшади. Маданий мерос объектлари зиёрат туризмни ривожлантиришда муҳим роль ўйнайди.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистондаги 528 та зиёрат объектилари мавжуд. Уларнинг аксарияти маданий мерос объектларига киради. Кўп ҳолларда тарихий-маданий туризм ва зиёрат туризмни бир-биридан ажратиш қийин. Бу ерда бош мезон – мақсад, яъни саёҳатчи нима мақсадда ташриф буюрганлиги бўлиш керак.

Тарихий ва маданий обидалар йирик тадбирлар, фестиваллар, кўргазмалар ва конференциялар ўтказиладиган жойларга айланади, бу эса сайёҳларнинг қўшимча оқимини жалб қилади. Ўзбекистонда ҳар йили Самарқандда “Шарқ тароналари” халқаро мусиқа фестивали, Қўқонда амалий санъат фестивали, турли тарихий реконструкциялар каби тадбирлар ўтказилади. Бундай тадбирлар маданий меросни тарғиб қилади ва унинг жаҳон туризм индустриясига интеграциялашувига хизмат қилади.

Глобал муслим туризм индексида Ўзбекистон 2023 йилда 140 мамлакат орасида зиёрат туризми бўйича 13-ўринни эгаллади. Вазифа биринчи ўнталиққа кириш бўлиши керак.

Тарихий ва маданий туризм гастрономик туризм билан чамбарчас боғлиқ, чунки анъанавий ошхона маданий мероснинг ажралмас қисми ҳисобланади. Ўзбекистон ўзининг пазандалик анъаналари билан машҳур. Тарихий шаҳарларга ташриф буюрган сайёҳлар маҳаллий таомлар билан ҳам танишади, пазандалик маҳорат дарсларида ва миллий таомлардан татиб кўришда иштирок этади. Гастрономик туризмнинг ривожланиши ресторан бизнесининг кенгайишига ва ноёб

туристик таклифларнинг яратилишига ёрдам беради.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтганда, маданий мерос объектлари туризмни ривожлантириш, минтақанинг жозибадорлигини шакллантириш, иқтисодий манфаатлар яратиш ва туризмнинг турдош турларини ривожлантиришга кўмаклашишда ҳал қилувчи рол ўйнайди. Замонавий шароитда маданий мерос объектларини нафақат асраб-авайлаш, балки уларни замонавий технологиялардан фойдаланган ҳолда туризм соҳасига самарали интеграциялаш, инфратузилмани яхшилаш, сармояларни жалб этиш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Уларнинг сақланиши ва тарғиб этилиши нафақат тарихий аҳамиятга эга, балки иқтисодий ўсиш ва халқаро имиджни мустаҳкамлашда ҳам муҳим роль ўйнайди.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Туризм тўғрисида”ги қонуни // <https://lex.uz/uz/docs/4428097?ONDATE=14.05.2024>. Мурожаат санаси: 16.06.2025.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида туризмни жадал ривожлантиришга оид қўшимча чоратадбирлар тўғрисида”ги 05.01.2019 йилдаги ПФ-5611-сон фармони // <https://lex.uz/docs/4143188?ONDATE=24.05.2023>. Мурожаат санаси: 16.06.2025.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон – 2030 стратегияси тўғрисида”ги 11.09.2023 йилдаги ПФ-158-сон фармони // <https://lex.uz/docs/6600413>. Мурожаат санаси: 16.06.2025.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида ички ва зиёрат туризмни янада ривожлантириш чоратадбирлари тўғрисидаги 09.02.2021 йилдаги ПФ-61-65-сон фармони // <https://lex.uz/docs/5315060?ONDATE=09.01.2023>. Мурожаат санаси: 16.06.2025.
5. Астанакулов О., Ғойипназаров О. “Туризм 4.0”, “Саноат 4.0” технологияларини туризм соҳасига қўллаш имкониятлари // Иқтисодиёт ва таълим. – Т.: 2023, № 3. – Б. 330-337.
6. Худаяров А. Ўзбекистонда зиёрат туризмни ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизмлари. Монография. – Т.: ООО “Complex Print”. 304 б.